

Piskurewicz, Jan

Ośrodki upowszechniania nauki polskiej we Włoszech w latach 1918-1939

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 40/2, 57-70

1995

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan Piskurewicz
(Warszawa)

OŚRODKI UPOWSZECHNIANIA NAUKI POLSKIEJ WE WŁOSZECH 1918–1939

Sięgające średniowiecza tradycje nauki polskiej na ziemi włoskiej kontynuowano także w dwudziestoleciu międzywojennym. Patrząc z punktu widzenia historyka organizacji nauki i generalizując można powiedzieć, że tradycje te kontynuowano w dwojaki sposób: pierwszy – bardziej spektakularny i związany z upowszechnianiem wiedzy o Polsce, wykorzystywany często przez czynniki polityczne do celów propagandowych oraz drugi – systematycznych studiów i badań, których rezultatem stawały się *stricte* naukowe publikacje. W pierwszym wypadku chodzi głównie o odczyty, uroczystości i publikacje okolicznościowe, przeważnie inspirowane i finansowane przez polskie lub włoskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych. W drugim wypadku idzie o studia polonistyczne na uniwersytetach włoskich, o badania w archiwach i bibliotekach, o wydawnictwa naukowe, jak np. *Monumenta Poloniae Vaticana* lub *quasi* naukowe, jak *Enciclopedia Italiana*, o polskie wydawnictwa naukowe nadsyłane przeważnie w drodze wymiany.

Oba rodzaje aktywności prowadzono w oparciu o kilka tych samych instytucji, o których poniżej będzie mowa.

Pierwsza z nich to Stacja Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności w Rzymie, która w swej działalności nawiązywała do prac utworzonej przez Akademię w latach osiemdziesiątych XIX w. tzw. Ekspedycji Rzymskiej, mającej badać i publikować cenne materiały do dziejów Polski znajdujące się w archiwach watykańskich¹.

Ekspedycja Rzymska nie posiadała własnego lokum na terenie Rzymu i działała w oparciu o istniejący tam od 1883 r. austriacki Instytut Historyczny. Podej-

mowane przez Akademię Umiejętności w końcu XIX i na początku XX wieku próby utworzenia w Rzymie polskiej stacji naukowej rozbijały się o negatywny stosunek władz wiedeńskich do tego pomysłu oraz o brak wystarczających środków².

Do idei utworzenia stacji powrócono po odzyskaniu niepodległości przez Polskę. Rozważano projekt założenia w Rzymie instytutu archeologicznego, zgłoszony w 1919 przez Tadeusza Zielińskiego, a gdy względy finansowe stanęły temu na przeszkodzie, wrócono do idei wyłącznego wznowienia prac Ekspedycji, które nie wymagały tak znacznych nakładów³.

Rzecznikiem interesów Polskiej Akademii Umiejętności w Rzymie i wobec kierownictwa polskiego MSZ-tu stał się Maciej Loret, były członek Ekspedycji Rzymskiej, radca poselstwa RP w Rzymie i tam na stałe zamieszkały. Loret oraz poseł RP w Rzymie Konstanty Skirmunt poinformowali w 1920 r. polskie MSZ o zamiarze hrabiego Józefa Michałowskiego, sekretarza Poselstwa, ofiarowania zbioru bibliotecznego, liczącego około 8000 tomów, który mógłby się stać merytoryczną pomocą w prowadzonych przez Ekspedycję Rzymską badaniach naukowych. Bibliotekę Michałowskiego, za pośrednictwem Poselstwa, złożono w Hospicjum św. Stanisława⁴.

Hospicjum, ufundowane w drugiej połowie XVI w. przez kardynała Stanisława Hozjusza, a znajdujące się po rozbiorach w rękach rosyjskich, zostało przejęte przez rząd polski po odzyskaniu niepodległości i było administrowane przez Poselstwo RP w Rzymie do 1921 r. W tymże roku przeszło pod zarząd biskupa krakowskiego, na mocy umowy, która przewidywała także opiekę nad nim ze strony Poselstwa. Hospicjum miało służyć celom religijnym i naukowym⁵.

Polska Akademia Umiejętności nie traktowała tego załączka Stacji, składającego się *de facto* wyłącznie z biblioteki Michałowskiego i dwóch (a następnie czterech) pokoi jako wystarczającej podstawy do rozpoczęcia naukowej aktywności w Rzymie. Aż do 1927 r. trwały starania – rozmowy i wymiana korespondencji między Akademią, zarządem Hospicjum, arcybiskupem krakowskim Adamem Sapiehą i polskim MSZ-tem, które miały na celu bądź rozszerzenie tymczasowego lokalu Stacji, bądź też znalezienie nowego lokum⁶.

Dzieje Stacji Naukowej PAU w Rzymie w wyczerpujący sposób omówił Bronisław Biliński w opracowaniu *Biblioteca e centro di studi a Roma dell'Accademia Polacca delle Scienze nel 50° anniversario della fondazione 1927–1977* (Wrocław 1977), które jednak nie zostało opatrzone aparatem naukowym (przypisami). Poniżej przytoczymy te najważniejsze fakty z działalności Stacji, które współtworzyły obecność nauki polskiej w Rzymie i we Włoszech.

Na zmianę sytuacji Stacji PAU w 1927 r. wpływ decydujący wywarły okoliczności natury politycznej. Po przewrocie majowym w kierownictwie polskiego MSZ postanowiono zintensyfikować kontakty w wielu dziedzinach między Polską a Włochami. Wyrazem tego zbliżenia była wymiana wizyt ministrów spraw

zagranicznych Augusta Zaleskiego i Dino Grandi oraz podniesienie przedstawicielstw obu państw do rangi ambasad. Planowano zorganizowanie, także w oparciu o stację PAU, akcji kulturalnych i propagandowych w celu zbliżenia obu narodów, zwłaszcza ludzi nauki i kultury⁷.

W tym klimacie politycznym, przy poparciu MSZ i Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Polska Akademia Umiejętności zawarła w dniu 27 września 1927 r. umowę z arcybiskupem krakowskim Sapiehą, na mocy której otrzymała na 25 lat, za symboliczną opłatą, 12 pokoi na drugim piętrze Hospicjum, z których dwa zarezerwowano dla stypendystów MWRiOP. Otrzymały lokal odnowiono i przeniesiono tu bibliotekę, która mogła wreszcie zostać odpowiednio rozlokowana, jeden pokój przeznaczono na mieszkanie dla Józefa Michałowskiego jako bibliotekarza i kierownika Stacji, a cztery (a następnie sześć) dla stypendystów, m.in. dla członków Ekspedycji Rzymskiej, która wznowiła swą działalność w 1922 r. (przybyli wtedy do pracy w archiwach watykańskich Jan Dąbrowski i Mieczysław Gębarowicz)⁸.

W 1929 r. Stacja wzbogaciła się o ofiarowaną przez hrabiego Karola Lanckorońskiego kolekcję około 60 000 fotografii zabytków sztuki, zwłaszcza włoskiej. Dzięki temu powstał w Stacji, obok historycznego, także dział historii sztuki, w którym prace związane z katalogowaniem kolekcji prowadziła przez długie lata Karolina Lanckorońska, historyk sztuki, córka donatora, z pomocą przebywających w Stacji stypendystów. Dopelnieniem działu historii sztuki była zakupiona i ofiarowana Stacji przez hrabiego Stanisława Badeniego biblioteka po austriackim historyku sztuki Maksie Dvoraku⁹.

Tak więc na progu lat trzydziestych Stacja Rzymska PAU znajdowała się w stanie pomyślnego rozwoju. Czynna była biblioteka i czytelnia, prowadzono prace w dziale historii sztuki, w ramach Ekspedycji Rzymskiej (Abdon Kłodziński, Edward Kuntze, Helena Polaczkówna, Mieczysław Żywczyński) oraz zainicjowanego przez PAU programu publikowania źródeł do historii życia intelektualnego doby humanizmu (poszukiwania w archiwach i bibliotekach w tym zakresie rozpoczął Stanisław Kot, a kontynuował Henryk Barycz). Stacja była oparciem dla przyjeżdżających do Rzymu z wykładami lub w celach badawczych uczonych polskich, m.in. dla Ludwika Birkenmajera, Oskara Haleckiego czy Kazimierza Michałowskiego¹⁰.

Jednak w tym właśnie czasie na materialnych podstawach działalności Stacji odbił się bardzo ostro kryzys ekonomiczny lat trzydziestych, który zmusił władze polskie do radykalnego zmniejszenia normalnej dotacji budżetowej przeznaczanej co roku na potrzeby Stacji, a następnie do całkowitego jej wstrzymania. W tej sytuacji rozważano nawet ewentualność zwinięcia Stacji, co jednak również związane byłoby ze znacznymi kosztami. Dokonano najdalej idących oszczędności, a także wstrzymano prace Ekspedycji Rzymskiej¹¹.

Wznowiono je dopiero w 1934 r., po przezwycięzeniu trudności finansowych. Pracę w archiwach watykańskich rozpoczęli wtedy Mieczysław Żywczyński i Tadeusz Glemma. W dniu 18 kwietnia 1934 r. sekretarz generalny PAU Stanisław Kutrzeba i kierownik Stacji Rzymskiej Józef Michałowski zostali przyjęci na audiencji przez papieża Piusa XI, któremu ofiarowali piąty tom *Monumenta Poloniae Vaticana*, przyjęty z dużym zainteresowaniem. Informacje o audiencji, ze streszczeniem zawartości ofiarowanego tomu, zamieściło „L'Osservatore Romano”, które wcześniej udzielało uwagi także odczytom organizowanym w Stacji¹².

Odczyty te, organizowane od stycznia 1931 r. przez Michałowskiego, które mieli prelegenci miejscowi (K. Lanckorońska, Wanda Wyhowska De Andreis, Ettore Lo Gatto, Giovanni Maver) nabrały bardziej systematycznego charakteru po uzyskaniu przez ambasadora RP w Rzymie, Alfreda Wysockiego, subwencji z polskiego MSZ na zorganizowanie cyklu odczytów mających obejmować „całość stosunków polsko-włoskich”. Odczyty te w latach 1934–35 wygłosili wybitni polscy uczeni: Jan Dąbrowski mówił o stosunkach polsko-włoskich w średniowieczu, Stanisław Kutrzeba o prawie rzymskim w Polsce do końca XVIII wieku, Stanisław Gąsiorowski o ekspansji sztuki romańskiej w Polsce do końca XVIII wieku, Oskar Halecki o problemach współpracy włosko-polskiej od Odrodzenia po czasy króla Jana III Sobieskiego, Marceli Handelsman o rzymskich wydarzeniach poprzedzających rok 1848 i polityce polskiej, Stanisław Wędkiewicz o stosunkach intelektualnych włosko-polskich po 1870 r. Odczyty te gromadziły nawet do 180 osób i znajdowały oddźwięk w rzymskiej prasie. Brali w nich udział obaj ambasadorzy RP – przy Watykanie i przy Kwirynale oraz przedstawiciele włoskich i zagranicznych instytutów naukowych w Rzymie¹³.

W roku 1935/36, ze względu na międzynarodowe sankcje w stosunku do Włoch po ich agresji na Abisynię, odczyty zostały wstrzymane. Jako rezultat odczytów wygłoszonych w latach 1934–1935 ukazał się wtedy, także z inicjatywy ambasadora Alfreda Wysockiego i dzięki subwencji polskiego MSZ, tomik zatytułowany *Le relazioni fra l'Italia e la Polonia dall'eta romana ai tempi nostri*, wydany przez Istituto per l'Europa Orientale w 1936 r. Teksty większości odczytów uzupełnione zostały przypisami bibliograficznymi. „Szkice tego rodzaju – pisał o zawartości książki Roman Pollak – odpowiednio wykonane mogą stać się zachętą dla poważniejszych studiów włoskich w tych dziedzinach w oparciu o włoskie źródła i archiwalne materiały, a w ścisłym związku z dorobkiem naszej nauki”¹⁴. Po cofnięciu sankcji, w roku 1937 odczyty wygłosili: Gioacchino Volpe o stanie studiów historycznych we Włoszech, Władysław Semkowicz o studiach historycznych nad polskim średniowieczem, Stefan Komornicki o artystach włoskich na dworze króla Zygmunta I Starego, a Ignacy Chrzanowski o dwóch romantycznych wizjach przyszłości Włoch i Polski. Uzupełnione i poszerzone teksty odczytów Semkowicza, Komornickiego i Chrzanowskiego oraz odczytu Wędkiewicza miały zostać

wydane z subwencji polskiego MSZ przez Istituto per l'Europa Orientale jako drugi tom Biblioteca di Roma dell'Accademia Polacca¹⁵.

W 1934 r. Stacja otrzymała od rodziny zmarłego Bronisława Gubrynowicza jego bibliotekę (3000 tomów) z zakresu literatury pięknej. W ten sposób w księgozbiornie Stacji, obok działu historycznego i historii sztuki, powstał nowy dział – historii literatury, mogący stanowić warsztat pracy dla uczonych zajmujących się tą dziedziną wiedzy, a przebywających w Rzymie¹⁶.

Tak się złożyło, że to właśnie powiększający się księgozbiór Stacji stał się jedną z głównych przyczyn jej przeprowadzki z Hospicjum św. Stanisława. W lutym 1938 r. zarząd Hospicjum zawiadomił, że z powodu przeciążenia murów trzeba zdjąć z półek 20 m.b. książek i nie wolno odbywać liczniejszych zebrań aniżeli 20 osób. Ten nakaz, a także powtarzające się nieporozumienia z zarządem Hospicjum zmierzającym do rewizji umowy z 1927 r. między PAU a biskupem krakowskim, spowodowały wyraźne zahamowanie aktywności Stacji, a jednocześnie wpłynęły na podjęcie już dawniej wysuwanych projektów przeniesienia Stacji do nowej siedziby¹⁷.

Nowe lokum znaleziono w centrum Rzymu, niedaleko od Hospicjum – w Palazzo Doria, przy via delle Fede 2. Wynajęte pomieszczenia były zdecydowanie wygodniejsze i bardziej dostosowane do potrzeb Stacji aniżeli poprzednie, jednak także one wymagały pewnych adaptacji oraz nie stwarzały możliwości ich powiększenia. Bibliotekę do nowego lokalu przeniesiono na jesieni 1938 r., a uroczyste otwarcie, z udziałem ambasadora RP w Rzymie Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego, miało miejsce 9 stycznia 1939 r.¹⁸

W latach 1938–39 w ramach Ekspedycji Rzymskiej przebywali w Stacji Edward Kuntze i Tadeusz Glemma. Zarówno oni, jak i inni badacze pracujący ówczesnie w Rzymie (M. Żywczyński, E. Krygier, W. Pociecha, Z. Kępiński, J. Garbacik) otrzymali stypendia powstałego w 1937 r. z inicjatywy Augusta Zaleskiego i Karoliny Lanckorońskiej Towarzystwa Popierania Polskich Badań Historycznych w Rzymie, działającego w porozumieniu z Polską Akademią Umiejętności. W 1938 r. ukazał się drukiem VI tom *Monumenta Poloniae Vaticana*, ostatni przed wybuchem wojny. W roku 1939 odbyły się tylko trzy odczyty w Stacji, jak podano w Roczniku PAU, „ze względu na niezbyt korzystne stosunki polityczne”¹⁹.

Stacja Rzymska PAU była najważniejszym, ale nie jedynym ośrodkiem nauki polskiej w Rzymie i we Włoszech. W 1923 r. z inicjatywy Tadeusza Zielińskiego, a przy poparciu ówczesnego włoskiego ministra oświaty Giovanniego Gentilego, utworzono na Uniwersytecie w Rzymie tymczasową (incarico) katedrę języka i literatury polskiej, którą objął Roman Pollak – delegat Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na Włochy. „Zważywszy – pisał Pollak – że tak literaturę angielską, jak francuską i niemiecką wykładają tu Włosi – a do wykładów polskiej (oczywiście w języku włoskim) zaproponował wydział

fakultetu cudzoziemca (naturalnie w porozumieniu z naszym MWRiOP), że dla języka i literatury rosyjskiej, mimo poczytności, istnieje tylko lektorat, i że jedynie w Padwie utworzono dotychczas docenturę sławistyki (prof. Maver) – stwierdzimy w stworzeniu tej choćby zastępczej tylko katedry wyraźne dowody szczególnej życzliwości przede wszystkim ze strony ówczesnego ministra oświaty Gentilego oraz dziekana wydziału literackiego prof. Festy²⁰. W 1927 r. podczas swego pobytu w Rzymie w związku z planowanym ożywieniem stosunków polsko-włoskich minister spraw zagranicznych August Zaleski uzyskał od Mussoliniego zgodę na przekształcenie katedry tymczasowej w stałą katedrę zwyczajną języka i literatury polskiej²¹.

Trudno przecenić rolę, jaką odegrał Roman Pollak w upowszechnianiu nauki i kultury polskiej we Włoszech zarówno jako kierownik katedry języka i literatury polskiej, jak też jako delegat MWRiOP na Włochy. Pollak już w 1923 r., tuż po swoim przyjeździe do Rzymu rozpoczął starania o zorganizowanie punktów oparcia dla polskiej nauki i kultury. Na sercu leżała mu zwłaszcza sprawa Stacji Rzymskiej, którą pragnął zreorganizować w porozumieniu z polskim poselstwem i MSZ. W oparciu o nią pragnął zorganizować wymianę pozycji naukowych, prelegentów oraz utworzyć ośrodek informujący o Polsce. Z czasem, prawdopodobnie na tle tych dążeń, a także innych nieporozumień, stosunki jego ze Stacją ochłodziły się, co stworzyło tamę dla tych projektów. Mimo to, Pollak zawsze przykładął dużą wagę do działalności Stacji i jej ewentualnej reorganizacji, a w maju 1938 r. wystąpił z obszernym memoriałem skierowanym do władz polskich, w którym proponował jej przekształcenie w Polski Instytut Naukowy w Rzymie, na wzór instytutów kilku innych państw, które takie placówki posiadały w Wiecznym Mieście. Warto dodać, że takie projekty, biorące pod uwagę także propagandowy aspekt działalności polskiego instytutu, wysuwała też od czasu do czasu ambasada RP, jednak brak środków uniemożliwiał ich realizację²².

Roman Pollak pozostawał na katedrze Uniwersytetu Rzymskiego do 1929 r. W tym czasie potrafił skupić wokół siebie kilkunastoosobowe grono zainteresowanych Polską Włochów, zorganizował bibliotekę przy prowadzonym przez siebie seminarium i prowadził wykłady także na innych włoskich uniwersytetach. W 1928 r., dzięki finansowemu wsparciu MWRiOP, Pollak zorganizował w Zakopanem, przeważnie dla uczestników swego seminarium, trzytygodniowy kurs poświęcony polskiej kulturze. W kursie wzięło udział 10 osób, dla których wykłady prowadzili wybitni polscy uczeni: Eugeniusz Romer, Karol Nitsch, Jan Gwałbert Pawlikowski, Julian Krzyżanowski, Wacław Sobieski, Jan Stanisław Bystron, Zdzisław Jachimecki, Mieczysław Treter i Walery Goetel²³.

Giovanni Maver, który po Pollaku, na jesieni 1929 r. objął katedrę języka i literatury polskiej był przez pewien czas jedynym włoskim sławistą zajmującym katedrę zwyczajną, utworzoną w połowie lat dwudziestych na Uniwersytecie w Padwie. Po jego wyjeździe z Padwy katedra polonistyki na Uniwersytecie

w Rzymie stała się ówczasem jedyną katedrą zwyczajną w zakresie języków i literatur słowiańskich we Włoszech²⁴.

W roku 1930/31 powstał przy katedrze rzymskiej lektorat języka polskiego, utrzymywany przez polskie MWRiOP. Początkowo lektorem był M. Piszczkowski, a od jesieni 1931 został nim M. Brahmer. Na Uniwersytecie Rzymskim pracowało ponadto dwóch docentów slawistyki (W. Giusti i E. Damiani) zajmujących się także polonistyką. Żywe związki łączyły katedrę polonistyki z profesorami Uniwersytetu Rzymskiego: G. Gentilem, B. Bertonim, N. Festa, R. Pettazzonim, B. Migliorinim i G. Volpe²⁵.

W swoich wykładach i ćwiczeniach w pierwszych latach kierowania katedrą Maver zajmował się Mickiewiczem, Wyspiańskim i ogólną charakterystyką kultury polskiej do końca XVI wieku. Ponadto wykładał gramatykę starosłowiańską jako wstęp do gramatyki polskiej. Oprócz zajęć uniwersyteckich Maver rozwijał żywą działalność upowszechniającą polską naukę i kulturę. Wygłaszał odczyty w Rzymie i poza Rzymem, opiekował się działem polskim w *Enciclopedia Italiana*, był współorganizatorem i sekretarzem utworzonego w 1931 r. *Associazione Culturale Italo-Polacca*²⁶.

Także obaj lektorzy: M. Piszczkowski i M. Brahmer wygłaszali odczyty i współdziałali w ich organizacji dla kolonii polskiej w ramach rzymskiego koła Towarzystwa Adama Mickiewicza. Ponadto razem z R. Pollakiem, który pozostał we Włoszech jako delegat MWRiOP, zabiegali o powiększenie biblioteki seminarium języka i literatury polskiej. Biblioteka ta, obok Biblioteki Stacji PAU i działu polskiego w bibliotece Istituto per l'Europa Orientale oraz depozytu Artura Wołyńskiego w Biblioteca Casanatense, stanowiła podstawowe źródło wiedzy na temat Polski w Rzymie²⁷.

Z końcem marca 1937 r. Mieczysław Brahmer, który zdobył sobie wiele uznania w rzymskim świecie naukowym, opuścił stanowisko lektora, by objąć katedrę italianistyki na Uniwersytecie Warszawskim. Lektorat po nim objęła Maryla Falkówna, a po niej, już na początku 1939 r. Władysław Florian²⁸.

Pod koniec 1936 r. cały dział filologii słowiańskiej Uniwersytetu Rzymskiego, wraz z lektoratami języka polskiego, rosyjskiego i bułgarskiego, wyodrębniono jako osobny Instytut Filologii Słowiańskiej, na którego czele stanął Giovanni Maver²⁹.

Pośród pozostałych uniwersytetów włoskich na uniwersytetach w Turynie i Mediolanie powstały docentury literatury polskiej. Objęły je: Marina Bersano Begey w 1936 r. na Uniwersytecie w Turynie oraz w 1937 r. Nelly Melzi d'Eril na Uniwersytecie Mediolańskim. Ich wykłady dotyczyły przede wszystkim polskiego romantyzmu. Ponadto istniały lektoraty języka polskiego na uniwersytetach w Turynie i Florencji³⁰.

Oprócz Stacji Rzymskiej PAU i katedry języka i literatury polskiej na Uniwersytecie Rzymskim ośrodkiem, w którym pokładano duże nadzieje co do

upowszechniania nauki i kultury polskiej we Włoszech, był powstały w 1920 r., oparty na dotacji rządu włoskiego, Istituto per l'Europa Orientale w Rzymie. Miał on na celu „na podstawie metod czysto naukowych rozwijać i rozszerzać studia nad wschodnią Europą” – jak głosił główny artykuł jego statutu. W skład zarządu Istituto wszedł m.in. Giovanni Gentile, natomiast głównymi animatorami jego działalności byli: Amadeo Giannini, Aurelio Palmieri i Ettore Lo Gatto. Palmieri, tłumacz z literatury polskiej i artykułów na tematy polskie, został dyrektorem sekcji słowiańskiej, a Lo Gatto sekretarzem Instytutu. Organem Instytutu był miesięcznik „L'Europa Orientale”, redagowany przez Lo Gatto. W 1926 r. rozpoczęto wydawanie organu sekcji słowiańskiej – „Rivista di letterature slave”. Ponadto Instytut wydawał serie i pojedyncze publikacje z zakresu literatury, sztuki, filozofii, historii, polityki, ekonomii, urządzał cykle odczytów i kursy językowe. Roman Pollak już w roku objęcia katedry w Rzymie, w roku 1923 wygłosił w Instytucie trzy odczyty oraz rozpoczął prowadzenie kursu języka polskiego³¹.

W wydawnictwach Instytutu, zwłaszcza w „Rivista di letterature slave”, problematyka polska była bogato reprezentowana zarówno przez autorów włoskich, jak i polskich. Z osobno wydanych wymienić można „poważne studium naukowe, oparte na bogatym materiale źródłowym” [R. Pollak] Carla Capassy, *La Polonia e la guerra mondiale* (Roma 1928) czy też „doskonałą zwięzłą rozprawę” [M. Handelsman] Mariny Bersano Begey o T.T. Jezuu pt. *Zygmunt Miłkowski, contributo alla storia dei rapporti polonoslavi nel secolo XIX* (Roma 1935). W miesięczniku „L'Europa Orientale” opublikowano m.in. pracę J. Michałowskiego *La Polonia dopo le spartizioni e l'idea dell'indipendenza*, pracę Lo Gatto o Prusie czy Brahmera *La letteratura italiana in Polonia*. W „Rivista di letterature slave” ukazało się m.in. pierwsze we Włoszech studium o Fredrze, autorstwa Antonio Stefaniniego (*Pessimismo ed ottimismo Fredriano*), a w „Piccola biblioteca slava” tomik R. Pollaka pt. *Pagine di cultura e di letteratura polacca* (Roma 1930), obejmujący fragmenty jego wykładów uniwersyteckich, artykuły drukowane w różnych periodykach i odczyty wygłoszone w Rzymie, Florencji, Padwie, Mediolanie i Turynie³².

W 1930 r. Instytut zorganizował okolicznościowe uroczystości i wydanie specjalnego numeru „Rivista di letterature slave”, poświęcone Kochanowskiemu. Pierwsze egzemplarze tego numeru przywiózł na Zjazd Kochanowskiego do Krakowa Giovanni Maver³³.

Kurs języka polskiego w Instytucie objęła po R. Pollaku Wanda De Andreis Wyhowska, która opracowała, wydany przez Istituto, pierwszy podręcznik do nauki polskiego dla Włochów³⁴.

Spośród innych instytucji upowszechniających polską naukę we Włoszech wymienić należy powstające dość licznie w dwudziestoleciu międzywojennym stowarzyszenia kulturalne włosko-polskie.

Na pierwszym miejscu pod tym względem postawić należy Istituto di Cultura Polacca Attilio Begeya, związany z Uniwersytetem w Turynie. Instytut rozpoczął działalność z początkiem 1930 r. Jego geneza związana była z działalnością koła skupionego wokół Attilio Begeya, znanego polonofila i towiańczyka. Po śmierci Begeya założono Instytut, a właściwie stowarzyszenie jego imienia, którego prezesem zostawał z urzędu każdy kolejny rektor Uniwersytetu w Turynie. Instytut gromadził bibliotekę polonistyczną, prowadził kurs języka polskiego (przy wsparciu finansowym polskiego MWRiOP), upowszechniał wiedzę o kulturze polskiej drogą odczytów i kursów prowadzonych na Uniwersytecie Turyńskim przez włoskich i polskich prelegentów, m.in. Pollaka, Brahmery i Mavera, ogłaszał konkursy na prace naukowe o stosunkach polsko-włoskich. Spośród członków Instytutu prace doktorskie, na tematy zasugerowane przez R. Pollaka, obronili na wydziale literackim Uniwersytetu w Turynie wnuczka Attilio Begeya, Marina Bersano Begey (*Pagine di vita e d'arte romana in S. Krasiński e A. Mickiewicz*) oraz na wydziale prawnym Giorgio Agosti (*Il pensiero politico-giuridico di A. Fricius Modrevius*). Obie prace ukazały się drukiem, a ich fragmenty, jako artykuły, także w języku polskim. Sekretarz Instytutu, Arturo Bersano opiekował się działem polskim w *Dizionario biografico del Risorgimento*, a prowadząca kursy języka polskiego Zofia Kozarynowa-Gawrońska przygotowywała podręcznik do nauki języka polskiego dla Włochów. Od 1933 r. kursy te weszły w skład lektoratów uniwersyteckich³⁵.

Turyn stał się, obok Rzymu, głównym skupiskiem polonistów włoskich (C. Agosti, G. Agosti, C. Garosci), któremu przewodziła Marina Bersano Begey, autorka kilku wartościowych prac historyczno-literackich i historycznych, od 1936 r. docent literatury polskiej na Uniwersytecie w Turynie³⁶.

Drugim stowarzyszeniem kulturalnym włosko-polskim przejawiającym pewną aktywność naukową było utworzone w Rzymie Associazione Culturale Italo-Polacca, które zastąpiło zlikwidowane w końcu 1930 r. anemicznie działające towarzystwo włosko-polskie Italia e Polonia. Prezesem powstającego pod patronatem Ambasady RP w Rzymie Associazione został historyk Gioacchino Volpe, a w skład zarządu weszli: Giulio Bertoni, Pavolini, Lo Gatto, Damiani, sekretarzem wybrano Mavera, a skarbnikiem De Andreis. Spośród Polaków w skład zarządu wszedł jedynie kierownik Stacji Rzymskiej PAU Michałowski i konsul Rościszewski. Towarzystwo rozpoczęło działalność w maju 1931 r.³⁷

Od samego początku najruchliwsza okazała się sekcja naukowa Towarzystwa, która w ścisłym kontakcie ze Stacją Naukową PAU już od końca maja 1931 r. organizowała zebrania dyskusyjne, na których nawiązywał się bezpośredni kontakt między włoskim światem nauki, bliżej Polską zainteresowanym, a przebywającymi w Rzymie polskimi uczonymi. Towarzystwo organizowało odczyty, także na Uniwersytecie Rzymskim (m.in. R. Pollaka i K. Lanckorońskiej) oraz roztaczało

opiekę za pośrednictwem Mavera nad opracowaniem słownika włosko-polskiego przez W. Wyhowską De Andreis³⁸.

Do współpracy włosko-polskiej dochodziło także w ramach nielicznych przedsięwzięć zespołowych, spośród których wymienić trzeba przede wszystkim opracowywanie zagadnień polskich w wielkiej *Enciclopedia Italiana*, wydawanej od 1929 r. przez Istituto Treccani na wysokim poziomie edytorskim. *Enciclopedia*, zaplanowana na 36 tomów po 1000 stron każdy, zawierała pogłębione ujęcia haseł, niekiedy stanowiące całe monografie, liczące po kilkaset stron druku³⁹. W pracach przygotowawczych już od 1925 r. brał udział ze strony polskiej Michał Loret, a także Roman Pollak, współpracujący z Aurelio Palmierim w sporządzaniu spisu haseł działu polskiego w zakresie literatury. Loret nawiązał kontakt z redaktorami poszczególnych działów, co okazało się niezbędnym, by wprowadzić do ustalonych już i wydrukowanych spisów haseł dodatkowe hasła polskie⁴⁰.

W latach późniejszych opiekę nad informacjami dotyczącymi Polski objął Giovanni Maver, a współpracował z nim przede wszystkim Loret. Biogramy polskie, oprócz Mavera, pisali m.in.: Jan Dąbrowski, Władysław Jabłonowski, Paolo Emilio Pavolini, Ettore Lo Gatto, Guido Horn i Enrico Damiani. Oczywiście nie obyło się bez pewnych usterek merytorycznych, jednak generalnie zagadnienia polskie były opracowane poprawnie⁴¹.

W 1933 r., dzięki Michałowskiemu, który pośredniczył między uczonymi w Polsce a redakcją *Enciclopedia*, ustalono, że o sprawach polskich mogą pisać wyłącznie Włosi lub Polacy, jednak w przyszłości zasady tej nie przestrzegano rygorystycznie⁴².

W 1935 r. *Enciclopedia* doszła do tomu 23. Jak pisał Pollak, „W żadnej innej wielkiej encyklopedii w zachodnioeuropejskich językach polonica nie są tak obfite”⁴³. W tomie 27 zamieszczono duże, kilkuarkuszowe hasło *Polonia*, z wieloma ilustracjami. Poszczególne działy tego hasła opracowali m.in.: Giovanni Maver (ustrój państwa, język i literatura), Riccardo Riccardi (geografia), C. de Angelis (wojsko), Bohdan Kieszkowski (szkolnictwo), A.M. Ratti (finanse), Józef Kostrzewski (prehistoria), Jan Czekanowski (etnografia), Zdzisław Jachimecki (muzyka), Stanisław Kutrzeba (historia prawa). Łącznie w opracowaniu hasła *Polonia* udział wzięło 9 włoskich i 6 polskich uczonych. Zdaniem Pollaka, w porównaniu z innymi encyklopediami zagranicznymi hasło to było najlepiej opracowane⁴⁴.

W Rzymie wykłady uczonych polskich przyjeżdżających z kraju, poza Uniwersytetem i Stacją PAU, miały miejsce także w Istituto di Studi Romani, w ramach cyklu wykładów, które wygłosili na tematy rzymskie uczeni z różnych krajów Europy. Z Polaków wykłady takie mieli m.in.: w 1934 r. Gustaw Przychocki (*Il contributo della Polonia liberata agli studi riguardati Roma antica e la civiltà latina*), w 1936 r. Kazimierz Kumaniecki (*L'influenza di Roma sulla cultura e letteratura polacca*) i w 1937 r. Tadeusz Zieliński (*Sacra missione di Augusto*).

Wykłady te miały ukazywać znaczenie antycznego Rzymu dla kultury europejskiej i były wykorzystywane przez czynniki włoskie do celów propagandowych⁴⁵.

Jak wynika z dotychczas przytoczonych danych, nauka polska we Włoszech w tamtych czasach to przede wszystkim polski język i literaturoznawstwo oraz nauki historyczne. Nauki ścisłe były rzadko reprezentowane przez polskich uczonych. W czasopiśmie z zakresu nauk przyrodniczych i technicznych nazwiska polskich autorów były zupełną rzadkością (spośród stałych współpracowników czasopisma chemicznych wymienić tu można Antoniego Korczyńskiego). W tym kontekście warto dodać, że uczeni polscy korzystali od 1925 r. z możliwości przeprowadzania badań w Stacji Zoologicznej w Neapolu, największego ówczesnie i najlepiej wyposażonego ośrodka badań biologii morza, utrzymywanego ze środków międzynarodowych. Polskie MWRiOP wpłacało w tym celu corocznie 5 000 lirów na rzecz Stacji. W 1925/26 r. w Stacji pracowali m.in. Jerzy Aleksandrowicz i Jan Ruszkowski⁴⁶.

Generalnie można powiedzieć, że obecność nauki polskiej we Włoszech najbardziej wyrażała się w aktywności odczytowej, dyskusyjnej i w publikacjach polskich autorów przeważnie na tematy włoskie lub polsko-włoskie, czasami o wydźwięku propagandowym. Taki wydźwięk miały też np. uroczystości organizowane przez ambasadora Alfreda Wysockiego ku czci Kopernika na Uniwersytecie w Bolonii (15 11 1936) lub Jana Zamoyskiego na Uniwersytecie w Padwie (19 04 1937)⁴⁷.

Mniej widoczna, a obecnie trudna do uchwycenia, jest cicha obecność polskich badaczy we włoskich archiwach i bibliotekach. Wiadomo, że w 1925/26 r. spośród 700 osób, które wyjechały z Polski w celach naukowych, około 15%, czyli ponad 100 osób, wyjechało do Włoch. Po Francji i Niemczech, gdzie w tym czasie wyjechało odpowiednio 31% i 16%, tzn. 217 i 112 osób, Włochy zajmowały pod tym względem miejsce trzecie⁴⁸.

Taką cichą obecnością była współpraca w *Enciclopedia Italiana* i nadsyłane przeważnie w drodze wymiany polskie wydawnictwa naukowe. Najważniejsza polska instytucja naukowa – Polska Akademia Umiejętności w końcu lat 30-tych prowadziła wymianę wydawnictw z 62 instytucjami naukowymi działającymi w 18 miastach Włoch⁴⁹.

Działalność polskich, włoskich i polsko-włoskich placówek naukowych i kulturalnych na terenie Włoch oraz poszczególnych osób, z Józefem Michałowskim, Romanem Pollakiem i Giovannim Maverem na czele, zaowocowała nawiązaniem bliskich kontaktów i współpracy z włoskim środowiskiem naukowym. Jej cechą charakterystyczną była działalność często tych samych osób w różnych instytucjach – w zależności od potrzeb. Wybuch II wojny światowej jedynie na kilka lat przerwał tę współpracę. Nawiązano ją po wojnie ponownie, często dzięki tym samym osobom, zaangażowanym w rozwój naukowych i kulturalnych stosunków włosko-polskich.

Przypisy

¹ Por. D. R e d e r o w a: *Ze studiów nad kontaktami Akademii Umiejętności z nauką obcą. Ekspedycja Rzymska (1886–1918)*. „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” t. 4:1958.

² Tamże s. 101.

³ Zarząd PAU do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) z dnia 5 01 1920 (kopia). Archiwum Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (AOPAN Kr.). Korespondencja Sekretarza Generalnego 730/19 oraz Zarząd PAU do MSZ (kopia) z 20 09 1920. AOPAN Kr. Koresp. Sekr. Gen. 574/20.

⁴ K. S k i r m u n t do MSZ z 31 10 1920 (kopia). AOPAN Kr. Koresp. Sekr. Gen. 836/20.

⁵ Biskup Adam S a p i e h a do MSZ z 30 10 1921 i załączniki. Archiwum Akt Nowych (AAN). Zespół MSZ 4382.

⁶ „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1923/24 s. 37; 1924/25 s. 33 i 1925/26 s. 33–34.

⁷ B. B i l i Ń s k i: *Biblioteca e centro di studi a Roma dell' Academia Polacca delle Scienze...* Wrocław 1977 s. 73.

⁸ „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1927/28 s. 43.

⁹ „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1929/30 s. 57.

¹⁰ „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1929/30 s. 58 i 1930/31 s. 36.

¹¹ „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1931/32 s. 41–42 i 1932/33 s. 60.

¹² „Osservatore Romano” z 18 04 1934 oraz z 22 03 1934, 29 03 1934 i 12 04 1934.

¹³ „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1932/33 s. 61; 1933/34 s. 60 i 1934/35 s. 65.

¹⁴ R. P o l l a k: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1938 nr 11 s. 140.

¹⁵ Tak nazywano Stację w Rzymie. „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1936/37 s. 56 oraz J. Michałowski do S. Kutrzeby z 4 01 1939. AOPAN Kr. Koresp. Sekr. Gen. 16/39.

¹⁶ „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1934/35 s. 65.

¹⁷ W styczniu 1938 r. Józef Michałowski tak określał powody, dla których nieodzowne stało się przeniesienie Stacji z Hospicjum św. Stanisława: ”1) Lokale obecnie zajęte nie wystarczają na pomieszczenie książek; 2) Donajęcie nowych lokali przedstawia trudności, gdyż obecnie wolnych lokali nie ma [...]. Mury Hospicjum nie są dość silne, aby w nich mogła Biblioteka się rozrastać; 3) Administracja Hospicjum zaczyna układ podpisany w roku 1927 przez Księcia Arcybiskupa i Akademię, rozszczupając sobie niesłuszne pretensje do Akademii; 4) W liście Księdza Prałata Janasika [administratora Hospicjum –JP] z dnia 2 grudnia 1937 ukryta jest intencja wystąpienia z nowymi pretensjami, które zapewne przedstawi po ukończeniu remontu; 5) Niedbałe utrzymanie domu przez Hospicjum św. Stanisława utrudnia porządek w lokalu Stacji, a odniesienie się Hospicjum do Stacji w sprawach administracyjnych jest wbrew wszelkim regułom w stosunku właściciela do lokatora”. J. Michałowski do S. Kutrzeby z 30 01 1938. AOPAN Kr. PAU–I–147.

¹⁸ B. B i l i Ń s k i: dz.cyt. s. 94.

- ¹⁹ „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1936/37 s. 113 i 1938/39 s. 117.
- ²⁰ R. [Roman P o l l a k]: *Nieco o propagandzie naszej kultury we Włoszech*. „Przegląd Współczesny” 1924 t. 10 s. 444.
- ²¹ R. P o l l a k: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1928 t. 27 s. 522.
- ²² R. [Roman P o l l a k]: *Nieco o propagandzie...* s. 444 oraz memoriał R. Pollaka do MWRiOP z 13 05 1938. AOPAN Kr. Koresp. Sekr. Gen. 479/38.
- ²³ R. P o l l a k: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1925 t. 13 s. 142; t e g o ż: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1928 t. 27 s. 521; t e g o ż: *Wykłady dla Włochów polonistów w Zakopanem*. „Przegląd Współczesny” 1929 t. 28 s. 168–170.
- ²⁴ R. P o l l a k: *Katedra zwyczajna polonistyki w Uniwersytecie Rzymskim*. „Nauka Polska” 1930 t. 13 s. 203.
- ²⁵ R. P o l l a k: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1932 t. 42 s. 266.
- ²⁶ Tamże.
- ²⁷ R. Pollak do S. Kutrzeby z 6 11 1933. AOPAN Kr. Koresp. Sekr. Gen. 1233/33 oraz M. Brahmer do Zarządu PAU z 24 10 1935. AOPAN Kr. Koresp. Sekr. Gen. 1325/35.
- ²⁸ R. P o l l a k: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1939 t. 68 s. 131.
- ²⁹ Tamże.
- ³⁰ Tamże. s. 132–133.
- ³¹ R. [Roman P o l l a k]: *Nieco o propagandzie...* s. 441–443.
- ³² R. P o l l a k: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1928 t. 27 s. 524; 1930 t. 33 s. 457–458; 1936 t. 56 s. 129 oraz M. H a n d e l s m a n: *Listy T.T. Jeża do Mirosława Kernbauma*. „Przegląd Współczesny” 1937 t. 60 s. 47.
- ³³ R. P o l l a k: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1931 t. 37 s. 120–121.
- ³⁴ R. P o l l a k: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1934 t. 51 s. 158.
- ³⁵ R. P o l l a k: *Polonica włoskie w 1931 r.* „Przegląd Współczesny” 1932 t. 42 s. 395–399 i t e g o ż: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1934 t. 51 s. 459–460.
- ³⁶ R. P o l l a k: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1936 t. 56 s. 128–129.
- ³⁷ R. P o l l a k: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1932 t. 42 s. 271.
- ³⁸ R. P o l l a k: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1934 t. 51 s. 155.
- ³⁹ R. P o l l a k: *Wielka Encyklopedia Włoska*. „Nauka Polska” 1932 t. 15 s. 353–354.
- ⁴⁰ Poseł RP w Rzymie do MSZ w Warszawie z 22 06 1926. AAN. Zespół MSZ 4343.
- ⁴¹ R. P o l l a k: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1931 t. 37 s. 308 i t e g o ż: *Polonica włoskie w 1931 r.* „Przegląd Współczesny” 1932 t. 42 s. 273.
- ⁴² J. Michałowski do S. Kutrzeby z 4 02 1933. AOPAN Kr. Koresp. Sekr. Gen. 89/33 oraz pismo posła RP w Rzymie do MSZ w Warszawie z 22 06 1926 r. AAN. Zespół MSZ 4343.
- ⁴³ R. P o l l a k: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1936 t. 56 s. 130.
- ⁴⁴ R. P o l l a k: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1938 nr 11 s. 138–139.
- ⁴⁵ G. Przychocki do S. Kutrzeby z 6 06 1934. AOPAN Kr. Koresp. Sekr. Gen. b.n., a także R. P o l l a k: *Polonica włoskie*. „Przegląd Współczesny” 1936 t. 56 s. 134 i 1939 t. 68 s. 133.
- ⁴⁶ *Stosunki naukowe Polski z zagranicą w latach 1919–1925*. „Nauka Polska” 1927 t. 6 s. 399.

⁴⁷ R. P o l l a k: *Polonica włoskie*(2). „Przegląd Współczesny” 1939 t. 68 s. 134.

⁴⁸ *Stosunki naukowe Polski...* s. 413.

⁴⁹ Na podstawie „Rocznika Polskiej Akademii Umiejętności” za lata 1936–1939.

J. Piskurewicz

CENTRES OF PROMOTING POLISH SCHOLARLY ACTIVITY IN ITALY (1918–1939)

The tradition of Polish scholarly activity in Italy was maintained there in the twenty years between 1918 and 1939 under two forms: firstly, there was the more spectacular aspect of such work which involved promoting knowledge about Poland and often entailed some degree of propaganda by the political authorities, and secondly, there was systematic research and scholarship, leading to academic publications. In the former case, the activity consisted mainly in talks and lectures, official ceremonies and commemorative publications, inspired and financed largely by the Polish or Italian Foreign Ministries. In the latter, the scholarly activities centred on Polish studies at Italian universities, library and archival research, scholarly publications, etc.

Both kinds of activity were conducted with the support of the same institutions, and these are the focus of the present article.

One such institution was the Research Centre of PAU (Polish Academy of Sciences) in Rome; another – the Chair of Polish language and culture at Rome University. An important role was also played by Istituto per L'Europa Orientale and Associazione Culturale Italo-Polacca in Rome, as well as by the Attilio Begey Istituto di Cultura Polacca or the Istituto Treccani, publisher of the *Enciclopedia Italiana*.